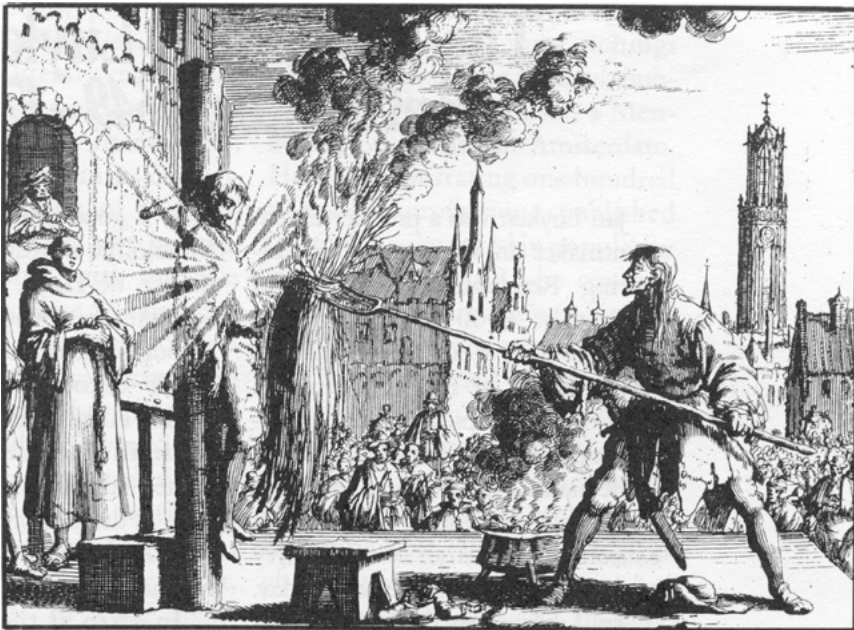

Aan rondzwervende vagebonden werden strenge straffen opgelegd. In het geval van brandstichting kon die straf, evenals bij hekserij, de vuurdood op de brandstapel zijn. In veel gevallen echter werd de veroordeelde aan de galg of wurgpaal ter dood gebracht en nadien symbolisch verbrand door een brandende strobos op het gezicht te drukken (afb. boven: <http://belgianbiblestudents.files.wordpress.com/2006/01/anabaptist-martyr.jpg>, afb. onder: www.alternativeservice.ca/history/mennonitemartyr2.htm)

Erik-Jan Broers

Rabauwen, vagebonden en andere ledige personen

Strafrechtelijke vervolging van criminele gezelschappen
in de zeventiende en achttiende eeuw

Inleiding

Op 24 januari 1727 werd door de schepenenbank van 's-Hertogenbosch de doodstraf uitgesproken over Cornelis Michielse, Peter Franssen en Peter Thijssen. Zij zouden op het marktplein vlak voor de pui van het stadhuis aan een paal worden vastgemaakt en, als afschrikwekkend voorbeeld voor anderen, levend worden verbrand. Michielse werd tot deze straf veroordeeld omdat hij zich had schuldig gemaakt aan brandstichting in Veghel en Oss en hij voorts enkele inbraken in Nistelrode, Gemert en Vught had gepleegd, terwijl hij reeds twee eerdere veroordelingen wegens inbraak achter zijn naam had staan. Ook zijn kompaan Peter Franssen had de nodige strafbare feiten op zijn geweten. Zo was hij al twee keer veroordeeld wegens bedelarij en landloperij, had hij gedreigd een boerderij in Hesteren in brand te steken en was hij betrokken geweest bij de brandstichting van een boerenhoeve nabij Schijndel, waarbij een achtjarig kind de dood had gevonden. Bij deze brandstichting was ook Peter Thijssen aanwezig geweest, die bij die gelegenheid op de uitkijk had gestaan. Verder werd hem verweten dat hij zich al jaren in het gezelschap van bedelaars en boosdoeners ophield. Gezien dit alles achtten de schepenen van 's-Hertogenbosch ook voor Thijssen de vuurdood op zijn plaats, maar gezien zijn jeugdige leeftijd zou de dader voorafgaande aan de verbranding met het wurgkoord aan de paal ter dood worden gebracht.¹

Alle drie veroordeelden hadden een jarenlang bestaan als landloper achter de rug en hadden gebedeld en strafbare feiten gepleegd om in hun levensonderhoud te voorzien. Vooral de brandstichtingen en de dreigementen daartoe werden hun ernstig aangerekend, evenals het feit dat zij deel hadden uitgemaakt van grotere en kleinere groepen vagebonden die tijdens hun omzwervingen het criminele pad waren ingeslagen. Van zulke zwerfende gezelschappen had Brabant, evenals andere gebieden binnen de toenmalige Nederlanden, in de zeventiende en achttiende eeuw veel te lijden. Dit blijkt alleen al uit het relatief grote aantal plakkat en andere verordeningen dat in die eeuwen tegen bedelaars en landlopers werd uitgevaardigd. In deze bijdrage zal het justitiële optreden worden besproken dat op basis van deze strafwetten plaatsvond om een einde te maken aan de activiteiten van kleinere en grotere groepen vagebonden. Eerst zal echter worden stilgestaan bij de opkomst van zulke benden, hun onderlinge diversiteit, de mate waarin zij georganiseerd waren, en

¹ Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk Archief, inventarisnr. 41, p. 246-252.

hun samenstelling en structuur. Naar één van deze criminele benden zal in de onderstaande paragrafen de aandacht in het bijzonder uitgaan, namelijk naar de bende waarvan Peter Franssen en Peter Thijssen deel uitmaakten, de Bende van Engele Jantje. Aan de hand van de juridische stappen die tegen de leden van deze bende werden genomen, zal nader worden toegelicht hoe in de voorliggende periode de opsporing, vervolging en berechting van een criminele bende plaatsvond.

Brabantse vagebonden van diverse pluimage

Bedelarij was een verschijnsel waarmee de samenleving al in de Middeleeuwen te maken had. De lokale overheden trachtten deze uitwas in de hand te houden door middel van het verstrekken van bedelpenningen aan mensen die daarmee mochten bedelen omdat zij door ziekte, gebrek of ouderdom niet in staat waren te werken. Bedelaars die niet in het bezit waren van een dergelijke penning, werden van tijd tot tijd opgepakt en de gemeenschap uitgezet. In de veertiende en vijftiende eeuw verslechterde in grote delen van Europa de sociaal-economische situatie door oorlogen en epidemieën, hongersnood, armoede en verpaupering. Medetengevolge van zulke criminogene factoren ontstonden er in de Nederlanden groepjes rondtrekkende bedelaars die – behalve met bedelen – de kost verdienden met seizoenarbeid en met handwerk zoals ketels lappen, messen slijpen, stoelen matten en zo meer. Maar ook gaven velen van hen zich met enige regelmaat over

Bedelende zigeunerin, Goes achttiende eeuw (www.goes18e-eeuw.nl)

Er waren ook legale bedelaars. Die moesten dan wel een vergunning kunnen overleggen. Zoals deze loden bedelpenning, uitgegeven door de stad Amsterdam. Op de achterkant staat het stadswapen, op de voorzijde een bedelaar met rondom een band met de tekst 'Voer de incommende bedelaars' (www.fransmensonides.nl)

aan diefstal en inbraak en afpersing van de plattelandsbevolking. Tevens verschenen vanaf de eerste helft van de vijftiende eeuw de eerste groepen zigeuners in de Nederlanden en ook deze 'Egyptenaren' of 'heidenen', zoals ze werden genoemd, maakten zich geregeld schuldig aan het plegen van allerlei strafbare feiten, zoals oplichting, zakkenrollerij en diefstal.

Voor de landsheerlijke overheden werden deze rondtrekkende groepen inheemse en uitheemse zwervers een steeds groter probleem. Halverwege de vijftiende eeuw verschenen dan ook de eerste verordeningen ter bestrijding van bedelarij en landloperij. In de daarop volgende eeuw zouden in hoog tempo steeds meer wettelijke maatregelen worden uitgevaardigd. Uit een daarvan, een ordonnantie van Karel V van 28 september 1529, blijkt dat vooral Brabant veel te lijden had van de kwalijke praktijken van grote troepen 'rabauwen ende andere vagebunde ende ledige persoenen, mans ende vrouwen, van diversen nacen, nyet hebbende om op te levene, nochtans wel

gesteld van lichamemer nyet willende wercken noch arbeyten om huere broot te winnen'.² Met bedelverbod en werkgebod trachtte de wetgever deze ledigheid te bestrijden. Landloperij werd ten enen male verboden. De overtreders van deze voorschriften werden diverse straffen in het vooruitzicht gesteld, waaronder geseling, brandmerking en levenslange verbanning uit Brabant. Hadden zij zich echter overgegeven aan gewelddadigheden of hadden zij dreigementen daartoe geuit, dan kwamen zij aan de galg.

De uitgevaardigde strafwetten sorteerden echter nauwelijks effect. In de zeventiende en achttiende eeuw, toen het oude hertogdom Brabant inmiddels was uiteengevallen in een zuidelijk en een noordelijk deel, blijkt de situatie in zowel noord als zuid alleen maar te zijn verslechterd. Het gebied dat wij thans kennen als Noord-Brabant kreeg te maken met criminele benden van uiteenlopende signatuur, die vooral het platteland onveilig maakten.³ De leden van deze benden hielden zich bezig met roof, inbraak en diefstal en het afpersen

van de bevolking, al dan niet met gebruikmaking van excessief geweld. De samenstelling en organisatie van deze rondtrekkende gezelschappen was echter heel verschillend, evenals het curriculum vitae van hun leden. Zo waren er grotere en kleinere troepen vagebonden die over het platteland zwierven zonder een vaste samenstelling of een duidelijke organisatie- en gezagstructuur te hebben. Het waren in wezen los-vast gezelschappen waarvan de leden een tijd lang met elkaar opliepen en dan bijvoorbeeld overstapten naar een andere groep. Binnen een dergelijke bende vervulden dikwijls bepaalde leden een soort leidersrol, op grond van hun karakter en reputatie. Bloed- en aanverwantschap van sommige leden, en echtelijke of buitenechtelijke relaties van andere, zorgden voor enige samenhang binnen de groep.⁴

Daarnaast waren er benden actief waarvan de kern bestond uit één of meer Brabantse families die in de marge van de samenleving leefden. De leden van deze families en hun handlangers opereerden weliswaar vanuit een vaste thuisbasis, maar veel van hen leidden deels een zwervend bestaan als handwerksman of seizoenarbeider. Deze familieondernemingen hadden doorgaans een hechtere samenhang dan de eerder genoemde benden vagebonden. Dit laatste kan zeker ook worden gezegd van een derde type criminele bende dat het platteland onveilig maakte, namelijk de militaire bende, dat wil zeggen een gezelschap dat grotendeels bestond uit ontslagen of gedeserteerde soldaten of gewezen huur-

Een bedelaar met houten been en krukken. Ets van Pieter Jansz. Quast gedrukt door Salomon Jacobsz. Savery, 1630-1650 (www.museum-online.nl, collectie Boijmans van Beuningen, Rotterdam)

² Laurent en Lameere, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 574.

³ Voor de diverse typen benden die o.m. in Staats-Brabant actief waren, zie Egmond, *Op het verkeerde pad*.

⁴ Poort en Broers, 'Vagebonden en quaatdoenders', 145-146.

Ook veediefstal was een lucratieve bezigheid voor de bendes (uit: Joost de Damhoudere, *Practijcke ende hantboek in criminele saken verciert met sommige schoone figuren ende beelden totter materien dienende*, Antwerpen 1561, 191. Dit handboek was een bijna exacte kopie – zonder bronvermelding – van de *Corte instructie in materie criminele*, die Filips Wielandt in 1510 had geschreven. Uit de wel daaraan toegevoegde houtsnedes is een selectie gemaakt ter illustratie van dit artikel)

lingen. Deze benden hadden merendeels een vastomlijnde organisatie en een duidelijke hiërarchie van aanvoerders en onderaanvoerders. De activiteiten die door deze kapiteins en luitenants werden beraamd, waren niet zelden grootschalig van opzet; zij werden goed voorbereid en met precisie uitgevoerd door aparte onderafdelingen van de bende.⁵

Onder de over het platteland rondtrekkende benden bevonden zich ook diverse zigeunerbenden. In de Nederlanden is – evenals in de omringende landen – eeuwenlang een politiek gevoerd om zigeuners van het grondgebied te weren. Om dit te bereiken werden vooral vanaf het einde van de zeventiende eeuw opeenvolgende strafrechtelijke verordeningen tegen deze etnische groep uitgevaardigd. Dit liet onverlet dat in diezelfde tijd grote, goed georganiseerde zigeunerbenden ontstonden, doordat diverse ‘families’ of groepen zich aaneensloten. Familiebetrekkingen bleven ook binnen een dergelijk crimineel gezelschap de belangrijkste organisatiestructuur vormen. De families opereerden dikwijls als afzonderlijke afdelingen van de bende en de aanvoerders van deze subgroepen waren door huwelijk of bloedverwantschap met elkaar verbonden.⁶

Beziet men de diefstallen, inbraken, afpersingen en andere strafbare feiten die door de leden van al deze rondzwervende benden werden gepleegd, dan kan men stellen dat in het oude Brabant zeker sprake is geweest van georganiseerde misdaad. Ook de omstandigheid dat veel benden gebruik maakten van de diensten van vaste helers en van handlangers die bijvoorbeeld inbrekerswerktuigen voor de bendeleden vervaardigden, gestolen goederen tijdelijk opsloegen of als informanten optraden, bevestigt dit beeld. De wijze waarop en de mate waarin de criminele gezelschappen waren georganiseerd, konden echter sterk uiteenlopen. Een criminele bende uit vroeger tijd kan dan ook niet anders worden omschreven dan als een kleinere of een grotere groep mensen die, op meer of minder permanente basis, gezamenlijk strafbare feiten pleegden.

Strafrechtelijke maatregelen tegen vagebonden

Vanaf de zestiende eeuw werd in de Nederlanden het strafrecht meer en meer het onderwerp van wettelijke regeling. Zeker in de zeventiende en achttiende eeuw werden in groten getale ordonnances, plakaten, instructies en reglementen uitgevaardigd die tot doel hadden dit terrein van het recht te reguleren en de veiligheid van de ingezetenen te waarborgen. Ook voor landloperij en bedelarij werden door de Staten-Generaal zulke strafwetten uitgevaardigd, waarin tevens bepalingen werden opgenomen die van toepassing waren op strafbare feiten die door dergelijke personen werden gepleegd. Zoals beschreven in de vorige paragraaf leidden de leden van de benden die het Brabantse platteland onveilig maakten merendeels een zwervend bestaan, waarmee zij zich schuldig maakten aan landloperij en uit dien hoofde reeds onder de werkingssfeer van deze wetten vielen.⁷

Een 'geselbord' gericht tegen zigeuners (toen vaak 'heijdenen' genoemd) uit 1702, afkomstig uit een stadspoort van Roermond. Geseling was een van de straffen die aan zigeuners en andere rondzwervende lieden kon worden opgelegd (www.verreveren.nl)

⁵ Egmond, *Op het verkeerde pad*, 98-100, 102.

⁶ Egmond, *Op het verkeerde pad*, 131, 140. Over het justitiële beleid tegenover zigeuners zie uitgebreid Moorman van Kappen, *Geschiedenis der Zigeuners in Nederland*.

⁷ Voor deze plakaten zie Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 76-77.

Enkele voorbeelden uit het arsenaal aan straffen dat de magistraat ter beschikking stond: op de voorgrond links onthoofding en rechts de vuurdood op de brandstapel, links daarachter ophanging aan de galg. Op het schavot achteraan vindt een geseling plaats (uit: Joost de Damhoudere, *Practijcke ende hantboek in criminele saken verciert met sommige schoone figuren ende beelden totter materien dienende*, Antwerpen 1561, 170)

De elkaar opvolgende strafwetten waren in veel gevallen toegespitst op de kwalijke praktijken van zigeuners, zonder dat daarbij overigens de misstanden waarvoor andere zwervers verantwoordelijk waren, uit het oog werden verloren. In sommige van deze wetten was de straf die aan een vagebond kon worden opgelegd, afhankelijk gesteld van het aantal malen dat hij reeds met justitie in aanraking was gekomen. Zo was in het plakkaat van de Staten-Generaal van 9 oktober 1723 bepaald dat zigeuners en andere vagebonden bij hun eerste arrestatie zouden worden geselsd, bij hun tweede arrestatie worden geselsd en gebrandmerkt en bij hun derde arrestatie ten slotte worden opgehangen. Deze doodstraf moest evenwel reeds aanstonds worden opgelegd als de gearresteerden voor overlast hadden

gezorgd of bij geweldpleging betrokken waren geweest, als zij een vuurwapen in hun bezit hadden of als zij zich ophielden in een groep van zes personen of meer. Bij plakkaat van 1 april 1738 zouden deze strafbepalingen overigens weer worden herzien en aangevuld met nieuwe sancties, variërend van één maand opsluiting op water en brood tot verbanning voor het leven uit de Generaliteit. Hadden vagebonden tijdens hun omzwervingen echter zware misdrijven gepleegd – zoals moord, brandstichting of roof – dan moesten zij onmiddellijk ter dood worden veroordeeld.

Behalve de plakkaaten die de wetgever speciaal voor landlopers en zwervers deed uitgaan, vaardigde hij ook verordeningen uit die betrekking hadden op bepaalde strafbare feiten, zoals diefstal, inbraak en roof, afpersing en brandstichting – delicten die niet uitsluitend, maar wel geregeld door vagebonden werden gepleegd. Zo waren er speciale strafbepalingen opgesteld ter zake van diefstal met braak, met geweldpleging, diefstal tijdens de nachtelijke uren en veediefstal. Zij die zich schuldig maakten aan deze ernstige vermogensdelicten, werd de dood aan de galg in het vooruitzicht gesteld. Had men iemand beroofd, diens huis of hoeve in brand gestoken of bedreigd dat te zullen doen, dan moest de rechter, al naar gelang de gepleegde feiten, de doodstraf laten voltrekken door verbranding, radbraking of een andere vorm van executie.⁸

De afdwinging van al deze strafwetten was echter uiterst problematisch, aangezien de bevoegdheden van de gerechtsofficieren en de gerechten waaraan zij waren verbonden, territoriaal begrensd waren. Had een delinquent het rechtsgebied van een stad of streek tijdig weten te verlaten, dan konden de lokale of regionale ambtenaren van justitie in beginsel niets meer tegen hem ondernemen. Zij konden hooguit een verzoek laten uitgaan naar hun collega's van naburige jurisdicties om de desbetreffende persoon aan te houden en uit te leveren. De gebrekkige aanpak van rondtrekkend geboefte die het gevolg was van deze beperkte rechtsmacht, heeft de wetgever evenwel op een tweetal wijzen willen verbeteren.

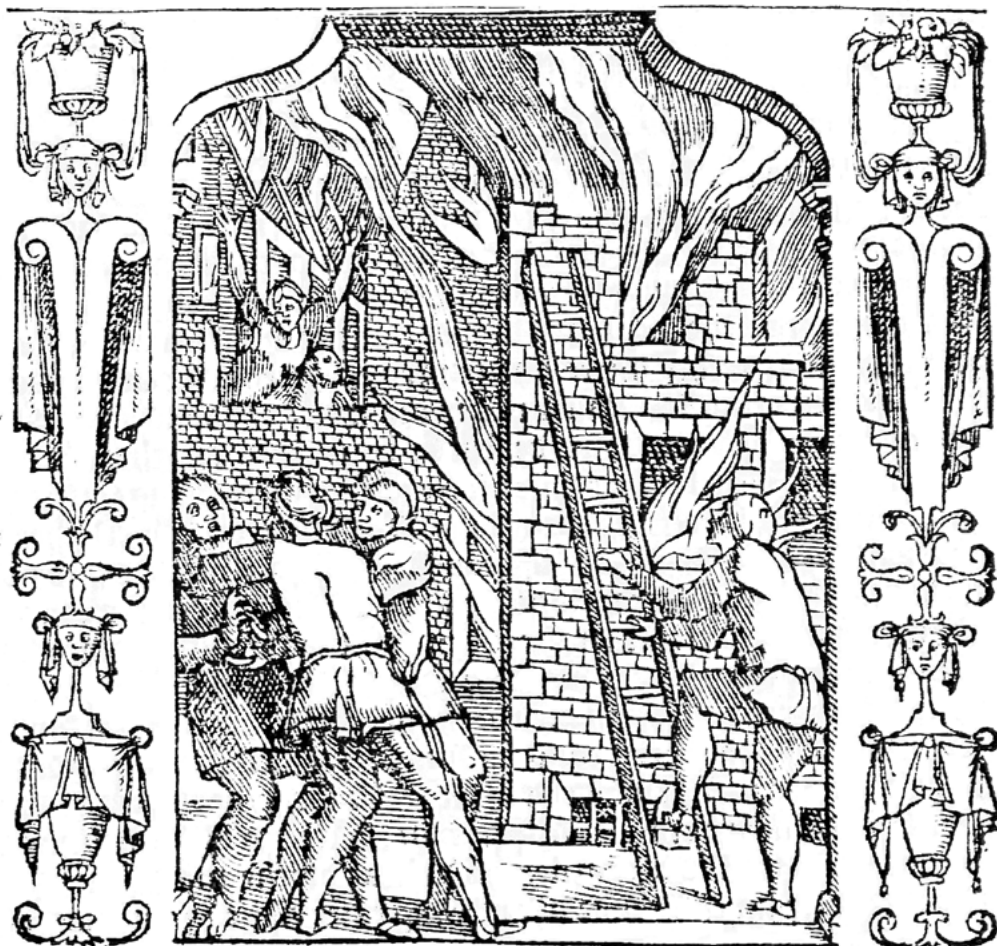
Allereerst werd bevolen dat er door de ambtenaren van justitie geregeld klopjachten moesten worden gehouden, waarbij er tussen de diverse jurisdicties moest worden overlegd en samengewerkt.⁹ Maar ook buiten dergelijke grootschalige maatregelen was samenwerking bij de opsporing van beruchte vagebonden op haar plaats. Om deze samenwerking te vergemakkelijken werden er wel 'opsporingslijsten' opgesteld waarop de persoonsgegevens en onderlinge relaties van zulke vagebonden waren opgenomen. Telkens wanneer een persoon zonder vaste woon- of verblijfplaats was gearresteerd, kon hem een dergelijke lijst worden voorgelegd en worden gevraagd of hij daarvan personen kende. Aan de hand van deze ondervragingen kon men meer te weten komen over deze personen. Ook kon de lijst worden aangevuld met nieuwe namen.¹⁰

Op nog een tweede wijze werd getracht de arm van justitie over de grenzen van de jurisdicties heen te laten reiken. Er werd namelijk voorgeschreven dat vagebonden door middel van 'snelrecht' moesten worden berecht. Dit hield in dat een verdachte zonder vorm van proces diende terecht te staan; dat wil zeggen dat het rechterlijk apparaat bij diens berechting niet was gebonden aan de in strafzaken gebruikelijke rechtsgang. Zo hoefde de gerechtsofficier geen voorbereidend onderzoek in te stellen naar de handel en wandel van iemand die er een zwervend bestaan op nahield. Het enkele feit dat deze persoon geen vaste

⁸ Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 81 en 87.

⁹ Verdere wettelijke voorschriften hadden onder andere betrekking op het aanstellen van lokale bedeljagers die ervoor moesten zorgen dat een jurisdictie verschoond bleef van bedelaars en landlopers, en het instellen van een premiestelsel om het aantal arrestaties te bevorderen. Zie dienaangaande Van den Eerenbeemt, *In het spanningsveld der armoede*, 91-105.

¹⁰ Poort en Broers, 'Vagebonden en quaatdoenders', 146-147.

Brandstichting was een misdrijf dat zwaar bestraft werd, zeker als daarbij mensen omkwamen. In een zestiende-eeuws juridisch handboek wordt onderscheid gemaakt tussen gewone brandstichting (inviere) en heimelijke brandstichting (moortbrand). (Zie: Joost de Damhoudere, *Practijcke ende hantboek in criminele saken verciert met sommige schoone figuren ende beelden totter materien dienende*, Antwerpen 1561, 172 en 174)

woonplaats of geen geregeld inkomen had, was voldoende om hem aan te houden en een strafproces tegen hem te beginnen. Tijdens dat proces kon de vagebond zonder enig beletsel op de pijnbank worden gelegd om door hem gepleegde strafbare feiten te laten bekennen. Bij het vonnis wijzen mocht de rechter zich vervolgens uitspreken over alle strafbare feiten die door de dader waren bekend, ongeacht of deze in zijn rechtsgebied waren gepleegd of daarbuiten.¹¹

Van deze verruimde competentie tot het vervolgen en berechten van vagebonden maakte – zo is in de inleiding gebleken – de schepenbank van 's-Hertogenbosch gebruik in de strafprocessen tegen Cornelis Michielse, Peter Franssen en Peter Thijssen, die zich moesten verantwoorden voor misdrijven die zij in diverse plaatsen in de Meierij hadden gepleegd. Het was op grond van de criminele carrière van de drie vagebonden, die tijdens hun verhoren in kaart werd gebracht, dat de Bossche schepenen hen tot de doodstraf veroordeelden. In de executie van de vonnissen werd het vergrijp weerspiegeld dat het drietal het meest werd aangerekend, namelijk brandstichting respectievelijk het dreigement daartoe. Vooral vagebonden die in kleinere of grotere groepen opereerden, maakten zich geregeld aan deze strafbare feiten schuldig, zoals ook de bende waartoe Franssen en Thijssen hadden behoord, de Bende van Engele Jantje.

11 Voor de rechtsgang in strafzaken tegen vagebonden zie Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, 74.

De bende van Engele Jantje

Eén van de benden die in de achttiende eeuw het platteland van Brabant onveilig maakten, was de Bende van Engele Jantje, die in de jaren twintig van die eeuw actief was. De bende bestond uit een gezelschap van wisselende grootte, al naar gelang de omstandigheden en de activiteiten die werden ondernomen. Zowel mannen als vrouwen maakten deel van de bende uit. Sommige bendeleden waren familie van elkaar of leefden met elkaar in concubinaat. De groep had geen echte leiders of aanvoerders, maar wel kwam aan enkele leden meer aanzien en gezag toe dan aan andere. Tot deze kopstukken behoorde in het bijzonder Jan Dircks, bijgenaamd 'Engele Jantje'. Net als andere criminele benden maakten deze Jan Dircks en zijn kompanen zich, behalve aan landlopen en bedelen, ook schuldig aan diefstal, inbraak en (kerk)roof. De buit werd veelal verhandeld via vaste helers, zoals Abraham Elias, die bekend stond als 'De Jood van Vught'.¹² Ook gaven de bendeleden zich over aan het 'afdreigen' van de plattelandsbevolking, waarbij zij dreigden met brandstichting als hun geen geld, voedsel of onderdak werd gegeven. Dat zij niet aarzelden om dit dreigement ten uitvoer te brengen, blijkt wel uit het in brand steken van een boerderij in de omgeving van Schijndel, de zogeheten Nonnebossche Hoeve.

Jan Dircks en zijn metgezellen, die zich in oktober 1726 in de bossen rond Schijndel ophielden, hadden bij deze boerderij aangeklopt en om voedsel gevraagd. Toen de boer weigerde hun dit te geven, dreigden zij 'de rode haan over het dak te laten vliegen' en voegden diezelfde avond daad bij woord door de hoeve in brand te steken. Door middel van een kaartspel werd bepaald wie dit voor zijn rekening zou nemen en het was uitgerekend degene die de kaarten legde, ene 'Griet van Cobus', op wie de taak kwam te rusten. Wel wist de kaartenlegster de andere leden van het gezelschap – dat in totaal zo'n vijftien mannen en vrouwen omvatte – ertoe te bewegen haar daarbij te helpen. Nadat de hoeve in brand was gestoken, waarbij de vagebonden hadden gezworen elkaar niet te zullen verraden, ging de groep uiteen. Het was deze brandstichting, waarbij een jong kind de dood vond, die het einde zou inluiden van de criminele loopbaan van Engele Jantje en zijn bende.

Een van de Nonnebossche hoeven nabij Schijndel. Van deze boerderijen werd er één in 1726 in brand gestoken door leden van de Bende van Engele Jantje (upload.wikimedia.org)

Bij het verhoor van vagebonden mocht de pijnbank zonder beperkingen worden ingezet (uit: Joost de Damhoudere, *Practijcke ende hantboeck in criminele saken verciert met sommighe schoone figuren ende beelden totter materien dienende*, Antwerpen 1561, 51)

In de jaren 1727-1729 werden namelijk in verscheidene plaatsen in Brabant en Holland leden van de bende die bij de brandstichting betrokken waren geweest, aangehouden en in hechtenis genomen. Er werden strafprocessen aangespannen en de arrestanten werden verhoord, met elkaar geconfronteerd en onderworpen aan een 'scherpe examinatie' op de pijnbank. Op deze wijze werden de bewijzen verzameld van de strafbare feiten waarin de opgepakte vagebonden de hand hadden gehad. Om verdere brandstichters en boosdoeners te kunnen aanhouden, werd bij de verhoren gebruik gemaakt van de reeds genoemde opsporingslijsten, die steeds verder in omvang groeiden. Toen ten slotte in 1729 Engele Jantje zelf aan een verhoor werd onderworpen, werd hem een lijst voorhouden die inmid-

¹² Joodse criminelen, die vooral in steden actief waren en daar losse samenwerkingsverbanden met elkaar aangingen, hadden zich onder meer gespecialiseerd in diefstal van edelmetalen, kerkroof en heling van gestolen goederen. Vgl. Egmond, *Op het verkeerde pad*, 144-145, 155. Abraham Elias zou in 1730 door de schepenvan van 's-Hertogenbosch worden veroordeeld tot een levenslange verbanning, nadat was komen vast te staan dat hij goederen had opgekocht die Jan Dircks samen met een lid van zijn bende had gestolen uit twee kerken. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk Archief, inventarisnr. 40, p. 309-310.

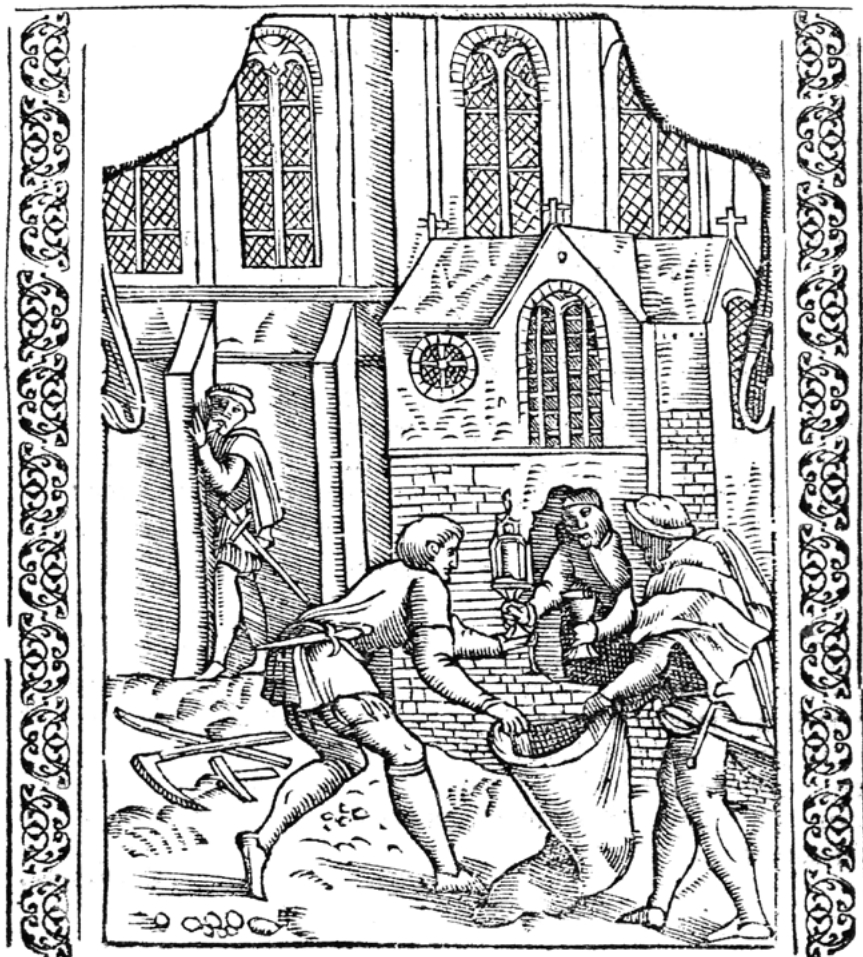
dels was uitgegroeid tot ruim negentig 'vagebonderende personen'. De meeste mannen en vrouwen die op deze lijst stonden, kende Jan bij naam en toenaam en met velen van hen had hij een tijd opgetrokken. Slechts weinigen van deze beruchte vagebonden hadden evenwel een aandeel gehad in de brandstichting van de Schijndelse boerderij of in andere activiteiten van Jans bende.

Tegen de vagebonden die wel aan de brandstichting hadden deelgenomen, hoe gering hun aandeel ook was geweest, werd de doodstraf geëist. Daarbij werd door de gerechtsofficier die het strafproces had aangespannen meestal slechts in algemene zin verwezen naar de voorschriften die door de Staten-Generaal waren uitgevaardigd. Gesteld werd dat brandstichting ingevolge de wetten en plakaten van het land ten hoogste strafbaar was en dat degenen die zich daar schuldig aan hadden gemaakt aan den lijve moesten worden gestraft, op een wijze die in overeenstemming was met deze wetten en plakaten. Op het gepleegde misdrijf was in het bijzonder de verordening van toepassing die de Staten-Generaal op 6 januari 1706 hadden uitgevaardigd met betrekking tot enkele zware delicten, waaronder brandstichting. Voorgescreven was dat de rechter de pleger van zulk een ernstig delict moest bestraffen 'met den vuyre, ofte op een radt of andersinds, na gelegenheyt van de misdaadt'.¹³ Op grond van het oude gewoonterecht van Brabant was de vuurdood de geëigende straf voor brandstichters, omdat in de voltrekking van de straf het delict werd weerspiegeld waaraan de veroordeelde zich had schuldig gemaakt.

Afgaande op de woorden van de Vlaamse jurist Filips Wielant in diens *Corte instructie in materie criminele* uit 1510 waren de Brabantse rechtsgewoonten op dit punt aanvankelijk zeer streng: 'In Brabant useert men de moortbranders te brandene ende een zeer onghenadeghe doot [te] doen sterven.'¹⁴ Onder 'moortbrand' werd oorspronkelijk een heimelijke, vooral nachtelijke brandstichting verstaan, maar later werden alle opzettelijke brandstichtingen onder dit begrip gebracht.¹⁵ In de dagen van Wielant werd de pleger van dit delict in Brabant daadwerkelijk levend verbrand en werd hij niet verstikt door de rook van de brandstapel, zoals meer gebruikelijk was. In de achttiende eeuw blijkt er echter veel in Brabant veranderd te zijn. De vonnissen die de schepenbank van 's-Hertogenbosch op 24 januari 1727 wees tegen de bendeleden Peter Franssen en Peter Thijssen – die samen met hun metgezel Cornelis Michielse in aanmerking kwamen voor deze spiegelstraf – waren wat hun tenuitvoerlegging betreft uitzonderlijk. Tegen andere leden van Jantjes bende werd deze vorm van doodstraf namelijk slechts symbolisch voltrokken. In die gevallen vond de executie plaats door middel van de galg (mannen) respectievelijk de wurgpaal (vrouwen), waarna bij de terechtgestelde het aangezicht werd geblakerd met een brandende bos stro.

Op deze wijze werden in april 1727 in 's-Hertogenbosch de doodvonnissen voltrokken van Jan van den Boer en zijn bijzit Anna Maria van Boeckholt, wier beider aandeel in de brandstichting beperkt was gebleven tot het instemmen met het plan om de boerderij in brand te steken en het aanwezig zijn bij de uitvoering daarvan. Ook in Waalwijk en Heusden werd in mei van dat jaar de vuurdood slechts symbolisch ten uitvoer gelegd, toen Elisabeth van Oirschot, Claes Jan van de Weyert en een vrouw genaamd Jen of Johanna ter dood werden veroordeeld. Van deze drie had Van Oirschot de grootste rol bij de brandstichting gespeeld, aangezien zij de anderen had aangemoedigd en met raad en daad had bijgestaan. Van de Weyert op zijn beurt was al eens eerder bij een brandstichting betrokken, terwijl hij ook een flink aantal grotere en kleinere diefstallen op zijn naam had staan.¹⁶

Ook Engele Jantje zelf zou zijn leven laten aan de galg. In november 1729 werd hij aangehouden in de Meierij van 's-Hertogenbosch. Tijdens zijn verhoor bekende hij dat hij zich, behalve aan de brandstichting in Schijndel, ook had schuldig gemaakt aan een tweetal

Veel bendes maakten zich onder andere schuldig aan 'sacrilegie oft kerckroof', het stelen van kostbaarheden uit kerken. Hun netwerk omvatte ook helers die de spullen afnamen (uit: Joost de Damhoudere, *Practijcke ende hantboek in criminele saken verciert met sommighe schoone figuren ende beelden totter materien dienende*, Antwerpen 1561, 188)

inbraken in kerken. Bovendien bleek deze notoire booswicht – die een grote bekendheid genoot 'onder de vagebonden, geweldige boosdoenders en lantloopers ten platte lande' – tijdens zijn omzwervingen reeds twee maal te zijn veroordeeld wegens diefstal. Voor al zijn daden werd hij door de schepenbank van 's-Hertogenbosch op 18 november ter dood veroordeeld, waarna hij werd opgehangen en geblakerd in zijn aangezicht. Eind november werd een laatste lid van Jantjes bende, Anna Catrien van 's-Hertogenbosch, opgepakt in Tilburg en wegens haar aanwezigheid bij de brandstichting terechtgesteld aan de wurgpaal en eveneens met een brandende bos stro in het aangezicht geblakerd.¹⁷

¹³ Cau, *Groot plaacet-boeck*, IV, 504 e.v.

¹⁴ Wielant, *Verzameld werk*, deel I, cap. 5, par. 3 (p. 233).

¹⁵ Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 313.

¹⁶ Gemeentearchief Waalwijk, Rechterlijk Archief, inventarisnr. 23, p. 12, 15; Streekarchivaat Land van Heusden en Altena, Rechterlijk Archief Heusden, inventarisnr. 33, p. 24-28.

¹⁷ Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk Archief, inventarisnr. 41, p. 302-307; Regionaal Archief Tilburg, Rechterlijk Archief, criminele dossiers, nr. 210.

Uit deze strafvonnissen kan worden geconcludeerd dat de Brabantse justitie hard optrad tegen vagebonden die zich aan een zwaar delict als brandstichting hadden schuldig gemaakt. De enkele aanwezigheid bij het plegen van dit delict deed een vagebond, die meestal toch al het een en ander op zijn kerfstok had, reeds in aanmerking komen voor de doodstraf. Het geval van de vijftienjarige Geertruijd Trap maakt duidelijk dat zelfs de wetenschap dat er brand zou worden gesticht, iemand zwaar werd aangerekend. Deze Geertruijd Trap, bijgenaamd 'Klein Truijken', was in 1727 in Waalwijk aangehouden en veroordeeld om voor haar leven uit de jurisdictie te worden verbannen. Deze straf werd haar opgelegd omdat zij niet alleen omgang had gehad met zeer gewelddadige lieden, maar zij ook had geweten dat dergelijke lieden van plan waren de Schijndelse hoeve in brand te steken. Omdat de procureur-generaal van Brabant, aan wie het toezicht toekwam op de vervolging en berechting van strafbare feiten door lokale gerechten, de opgelegde straf te licht vond in relatie tot de feiten die waren gepleegd, tekende hij beroep aan bij de Raad van Brabant in 's-Gravenhage en vorderde dat de raadsheren aan de jeugdige vagebond een passende straf zouden opleggen. Het Brabantse hof van justitie vernietigde daarop het vonnis van de schepenen van Waalwijk en veroordeelden Klein Truijken tot een tuchthuisstraf van vijftien jaar.¹⁸

Wat bij de bestraffing van deze jonge landloopster zeker mede een rol zal hebben gespeeld, was haar jeugdige leeftijd. Tuchthuisstraf werd namelijk gezien als middel bij uitstek om op te treden tegen vooral jeugdige landlopers, bedelaars en kruimeldieven. Zulke lediggangers zouden in een rasp- of spinhuis kunnen worden heropgevoed en worden gewend aan tucht en discipline en het verrichten van arbeid. Zo zouden zij, nadat zij hun straftijd hadden uitgediend, kunnen terugkeren in de maatschappij, waar zij niet in hun oude fout zouden vervallen aangezien zij hadden geleerd te werken. Bijkomend voordeel van deze straf was dat kwalijke elementen niet alleen gedurende hun opsluiting uit de samenleving waren verwijderd, maar zij deze samenleving door de arbeid die zij verrichtten tevens tot nut waren.¹⁹

Enkele vergelijkingen en gevolgtrekkingen

Het is interessant om de vonnissen die zijn gewezen tegen Engle Jantje en de zijnen te vergelijken met strafvonnissen die zijn opgesteld in andere zaken waarin vagebonden terechtstonden. Zowel in de motivering van de strafeis als in de straf die werd gevorderd en opgelegd, kunnen dan opmerkelijke verschillen worden geconstateerd. Allereerst kan worden vastgesteld dat indien de aanklacht enkel betrekking had op landloperij, bedelarij en eenvoudige, kleine diefstallen, de gerechtsofficier veelal – meer of minder uitvoerig – verwees naar de plakaten die door de Staten-Generaal waren uitgevaardigd. Werd de aangeklaagde echter ook van brandstichting – of van afpersing onder het dreigement van brandstichting – beschuldigd, dan werd meestal slechts in algemene zin verwezen naar deze verordeningen, zonder er één of meer nader aan te duiden. De officier voerde dan enkel aan dat brandstichting een delict was dat op grond van de wetten en plakaten ten hoogste strafbaar was en vorderde dat de brandstichter in overeenstemming met deze voorschriften moest worden gestraft. Dit had wellicht hiermee te maken dat de wetgever zich slechts in zeer algemene bewoordingen over de bestraffing van dit delict had uitgelaten, terwijl het aloude gewoonterecht op dit punt zeer expliciet was.²⁰

Roof met geweld en verkrachting. Houtsneede uit: Joost de Damhoudere, *Practijcke ende hantboek in criminele saken verciert met sommige schoone figueren ende beelden totter materien dienende*, Antwerpen 1561 (www.flandrica.be)

Bezieet men vervolgens de strafvonnissen die werden opgesteld tegen vagebonden die bij een brandstichting betrokken waren geweest, dan hielden deze strafvonnissen vrijwel steeds de doodstraf in, ongeacht het aandeel dat de veroordeelde in de feitelijke gang van zaken had gehad. Deze uniforme veroordeling was in overeenstemming met de rechtsdogmatiek zoals deze was verwoord door de al eerder genoemde Filips Wielant. In zijn *Corte instructie* wijdde deze jurist een tweetal hoofdstukken aan de diverse vormen van deelneming aan een strafbaar feit, waarbij hij stelde dat eenieder die de dader op enige wijze hulp bood bij het voorbereiden, uitvoeren of afwikkelen van een dergelijk feit, dezelfde straf moest krijgen als de dader zelf – namelijk de straf die rechtens was voorgeschreven.²¹ De Brabantse rechters lijken deze doctrine vooral in geval van brandstichting nauwgezet te hebben gevolgd. In andere

¹⁸ Brabants Historisch Informatie Centrum, Archief Raad van Brabant, inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.528.

¹⁹ Voor de sanctie van de tuchthuisstraf zie Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, 117-119.

²⁰ Zie Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 78-79, 80-81, voor de juridische fundering van de strafeis in procedures tegen vagebonden.

²¹ Wielant, *Verzameld werk*, deel I, cap. 137-138 (p. 265-267).

gevallen waarin leden van criminele benden terechtstonden en zij zich moesten verantwoorden voor uiteenlopende gewelddadigheden en vermogensdelicten, lijken de rechters veel meer rekening te hebben gehouden met eenieders aandeel in de gepleegde delicten.

Dit laatste blijkt bijvoorbeeld uit de vonnissen die zijn gewezen tegen leden van de Bende van de Veeren, van oorsprong een zigeunerbende die in de eerste helft van de achttiende eeuw actief was in Holland en Brabant. Uiteindelijk konden veel bendeleden worden opgepakt en voorgeleid aan de Hoge Vierschaar van Zuid-Holland te Dordrecht. De hun ten laste gelegde feiten omvatten onder meer diefstal, inbraak en roof, welke delicten een steeds gewelddadiger karakter hadden gekregen en soms aan slachtoffers het leven hadden gekost. De vonnissen die door de Hollandse rechters werden opgesteld, hielden echter slechts in enkele gevallen – waarin veelplegers of personen die zich van wapens hadden bediend terechtstonden – de doodstraf in. Merendeels werden als straffen geseling, brandmerking en verbanning opgelegd. Enkele jeugdige leden van de bende werden veroordeeld tot een tuchthuisstraf.²²

Een tweede bende die halverwege de achttiende eeuw in Brabant actief was, was de Bende van Calotte – ware naam Joseph de Vries – waarvan de leden zich overgaven aan roof-overvallen en inbraken, waarbij de slachtoffers dikwijls werden bedreigd met wapens en soms ook mishandeld. Nadat er aanhoudingen waren verricht in de Meierij van 's-Hertogenbosch, werd ook door de Bossche schepenen slechts over de meest notoire boosdoeners de doodstraf uitgesproken. Op vijf van hen, waaronder Calotte zelf, werd deze straf voltrokken door radbraking; enkele anderen kwamen aan de galg. Zij hadden de doodstraf verdiend, zo motiveerde de rechtbank zijn vonnis, wegens de veelheid aan delicten die zij hadden gepleegd, de gewelddadigheid van hun optreden, hun eerdere veroordelingen, uitbraken uit de gevangenis en andere kwalijke feiten die in een land van goede justitie en politie niet konden worden getolereerd.²³

Uit deze en andere strafvonnissen blijkt tevens dat de rechter zich weliswaar bediende van straffen die door de wetgever waren voorgeschreven, maar hij zich daarbij wel de bevoegdheid aanmat om deze straffen naar eigen goeddunken op te leggen en ze eventueel te combineren met andere straffen. Toen bijvoorbeeld Anna Catrien in Tilburg werd aangehouden, bevonden zich in haar gezelschap vier andere vagebonden die niets met de brandstichting in Schijndel van doen hadden, maar die wel een zwervend en bedelend bestaan leidden en deels al eerder waren veroordeeld. Eén van hen zou bij wijze van straf te pronk worden gesteld en vervolgens worden verbannen voor de duur van 25 jaar; een ander zou worden geselsd en verbannen voor de duur van 25 jaar; een derde geselsd en verbannen voor de duur van 30 jaar; en de laatste geselsd, gebrandmerkt en verbannen voor de duur van 50 jaar.²⁴ Hoewel de straffen die aan deze vagebonden zijn opgelegd in verhouding tot de hun ten laste gelegde feiten erg streng waren, blijken de rechters toch – over het geheel genomen – in veel gevallen een lichtere straf te hebben opgelegd dan de straf die de wetgever had voorgeschreven of de straf die de gerechtsofficier had gevorderd.²⁵

Binnen het sanctiepakket dat de rechter ter beschikking stond, was verbanning de straf die hij in de meeste gevallen oplegde als een vagebond zich niet aan al te zware, kapitale

Iedere stad had ten tijde van de Republiek een eigen brandmerk met het stadswapen. Hier zien we dat van Den Haag, met ooievaar. Brandmerken was een straf die veel werd opgelegd aan rondzwervende lieden die schuldig werden bevonden aan criminele activiteiten (gevangenpoort.nl)

vergrijpen had schuldig gemaakt. Verbanning kon plaatsvinden uit een bepaalde jurisdictie of – in de tweede helft van de achttiende eeuw – uit heel Staats-Brabant. Aan vagebonden werd deze straf, die veelal werd voorafgegaan door geseling en soms ook door brandmerking van de veroordeelde, meestal voor een lange periode of voor het leven opgelegd.

Afronding

De justitiële maatregelen die in de zeventiende en achttiende eeuw tegen groepsgewijs rondtrekkende vagebonden werden genomen, wierpen op de lange termijn hun vruchten af. Door het houden van klopjachten, het verrichten van arrestaties en het aanspannen van strafprocessen werd het merendeel der criminele gezelschappen uiteindelijk opgerold of verstrooid. Op deze wijze kwam ook een einde aan omzwervingen en misdadige praktijken van de leden van de Bende van Engele Jantje.

Voor vagebonden die betrokken waren bij een zo ernstig delict als brandstichting, zoals Engele Jantje en een aantal leden van zijn bende, eindigde een strafproces in de regel in een gang naar de galg of wurgpaal. Na de terechtstelling werd de vuurdood waarvoor de veroordeelde eigenlijk in aanmerking kwam, zelfs als hij maar een klein aandeel in het gebeurde had gehad, meestal symbolisch op hem voltrokken. Ook voor rondzwervende criminelen die zich herhaaldelijk hadden schuldig gemaakt aan roofovervallen en zware geweldsdelicten, zoals Joseph de Vries en enkele van zijn kornuiten, mondde een strafrechtelijke procedure veelal uit in een doodvonnis. Hadden bendeleden evenwel een gering aandeel gehad in het geheel van strafbare feiten dat op conto van de bende kon worden geschreven, dan hadden zij een goede kans er met een verbanning af te komen.

Verbanning is echter nimmer een straf geweest waarmee criminaliteit effectief werd bestreden, aangezien criminelen enkel werden doorgeschoven van het ene rechtsgebied naar het andere. Daarbij lag het voor de hand dat de veroordeelde in het nieuwe gebied opnieuw in de marge van de samenleving terecht zou komen en daar zijn oude levenswandel zou hervatten. Bij dit alles kan men zich bovendien afvragen of de straf veel indruk zal hebben gemaakt op vagebonden, die immers toch al een zwervend bestaan leidden.

Even ineffectief zou uiteindelijk de tuchthuisstraf blijken te zijn, die wel aan jeugdige vagebonden als Geertruid Trap werd opgelegd. Zoals in het voorafgaande is beschreven, was één van de doelstellingen van deze straf – die aan het einde van de zestiende eeuw in de Nederlanden werd geïntroduceerd – om kleine criminelen tucht en discipline bij te brengen, hen vertrouwd te maken met het verrichten van werk en hen zo voor te bereiden op een terugkeer in de samenleving. Van deze goede bedoelingen kwam uiteindelijk in de praktijk niet veel terecht. Tuchthuisstraf werd meestal voor een lange duur en soms zelfs voor het leven opgelegd, waardoor er van heropvoeding weinig sprake was en de veroordeelden in de eerste plaats werden beschouwd als onbezoldigde werkkrachten. Ook de omstandigheid dat de straf in de regel werd gevolgd door een levenslange verbanning van de veroordeelde zal niet aan diens resocialisatie hebben bijgedragen.²⁶

²² Voor deze bende zie Hiemstra en Jacobs, 'Aan de grenzen van de samenleving', i.h.b. 106-108 voor de strafvonnissen.

²³ Voor deze bende zie Hiemstra en Jacobs, 'Grenzeloos banditisme', i.h.b. 48-49 voor de strafvonnissen.

²⁴ Regionaal Archief Tilburg, Rechterlijk Archief, criminele dossiers, nrs. 208-209, 211-212.

²⁵ Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 80, 86; Hiemstra en Jacobs, 'Aan de grenzen van de samenleving', 108.

²⁶ Zo werd bijvoorbeeld de Franse bedelaar Pierre de Lorme, die in 1767 een dienaar van justitie had mishandeld toen deze hem naar zijn paspoort had gevraagd, veroordeeld tot strenge geseling, 25 jaar tuchthuisstraf en vervolgens levenslange verbanning uit Brabant. Regionaal Archief Tilburg, Rechterlijk Archief, criminele dossiers, nr. 260.

De strafprocessen die in deze bijdrage zijn besproken, laten zien dat de overlast die in de zeventiende en achttiende eeuw door troepen rondzwervende criminelen werd veroorzaakt als een ernstig probleem werd beschouwd. Om dit probleem te bestrijden hebben de lokale gerechtsofficieren en rechtbanken verregaande bevoegdheden ontleend aan de elkaar opvolgende voorschriften van de wetgever. Toch waren de successen die justitie boekte telkens maar tijdelijk van aard. Bij het onschadelijk maken van een criminele bende wist altijd wel een aantal leden de dans te ontspringen en hun kwalijke praktijken voort te zetten, al dan niet in samenwerking met nieuwe collega's. Toen dan ook rond 1730 een einde was gekomen aan de handel en wandel van Jan Dircks en de zijnen, wisten veel leden van dit gezelschap uit handen van de gerechtsdienaren te blijven. Uit latere opsporingslijsten blijkt dat een deel van hen onderdak vond bij een andere troep vagebonden, namelijk de bende van Casper Frits, bijgenaamd 'Zwarte Cas', die in de jaren dertig van de achttiende eeuw in Staats-Brabant actief was. Door klopjachten, aanhoudingen en veroordelingen zou ook deze bende uiteindelijk worden uitgeschakeld.²⁷

Archivalia

Brabants Historisch Informatie Centrum

Archief Raad van Brabant, inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.528.

Gemeentearchief Waalwijk

Rechterlijk Archief, inventarisnr. 23, p. 12, 15.

Regionaal Archief Tilburg

Rechterlijk Archief, criminele dossiers, nrs. 208-212, 260.

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Rechterlijk Archief, inventarisnr. 40, p. 309-310; inventarisnr. 41, p. 246-252, p. 302-307

Streekarchivaat Land van Heusden en Altena

Rechterlijk Archief Heusden, inventarisnr. 33, p. 24-28.

²⁷ Vgl. Egmond, *Op het verkeerde pad*, 203-204.

Literatuur en bronnenpublicaties

- Broers, E.J.M.F.C., *Van plakkaat tot praktijk. Strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw* (2e druk, Nijmegen 2006).
- Broers, E.J.M.F.C., *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht. Een inleiding* (Apeldoorn/Antwerpen 2012).
- Cau, Cornelis, e.a. (ed.), *Groot placet-boeck* (10 dln. 's-Gravenhage/Amsterdam 1658-1797).
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *In het spanningsveld der armoede. Agressief pauperisme en reactie in Staats-Brabant* (Tilburg 1968).
- Egmond, F., *Op het verkeerde pad. Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800* (Amsterdam 1994).
- Hiemstra, M.E., en B.C.M. Jacobs, 'Aan de grenzen van de samenleving. Criminaliteit en jurisdictiemacht in het grensgebied van Staats-Brabant en Holland in de achttiende eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 12 (1995) 82-118.
- Hiemstra, M.E., en B.C.M. Jacobs, 'Grenzeloos banditisme als traditie: de bende van Calotte 1754-1766', in: J.M. Goris (red.), *De criminaliteit in de Kempen*. Centrum voor de Studie van Land en Volk van de Kempen, nr. 27 (Herentals/Roosendaal 2011) 25-50.
- Laurent, M.Ch., en M.J. Lameere (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2e serie, deel II (Brussel 1898) 573-576.
- Maes, L.Th., *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Antwerpen/'s-Gravenhage 1947).
- Moorman van Kappen, O., *Geschiedenis der Zigeuners in Nederland. De ontwikkeling van de rechtspositie der Heiden of Egyptenaren in de Noorelijke Nederlanden* (Assen 1965).
- Poort, L., en E.J. Broers, 'Vagebonden en quaatdoenders. De bestraffing van bedelaars en brandstichters in Brabant in de achttiende eeuw', *Brabants Heem* 59 (2007) 145-146.
- Wielant, Filips, *Verzameld werk. Deel I, Corte instructie in materie criminele*. Uitgegeven en toegelicht door J. Monballyu (Brussel 1995).